

Тайните на Белия град

Liber amicorum на художника Стоян Стоянов от Балчик

Скулптура на Кибела, открита в Балчик

Круни, Дионисополис, Карвуна, Балчик или просто Белия град — все имена на една и съща древна земя. Земя на седем цивилизации, земя с хилядолетна история.

В течение на вековете градът е белязан с възход и падение, разцвет и упадък, с разрушение. Всяка смяна на името на града не е случайна, а е резултат на политически, етнически и институционални промени, преселение на народи, войни и други събития.

Старите имена на крайморските антични градове и крепости, северно от нос Емине Темплум Йовис (Обзор), Ерите (при устието на р. Камчия), Одесос (Варна), Бизоне (Каварна), Акра (Калиакра) и Дионисополис (Балчик), са изчезнали от средновековната географска номенклатура. На тяхно място са се появили нови имена Козяк, Галата, Варна, Каварна, Карвуна. А на юг от нос Емине имената на античните крайбрежни градове като Месембрия (Несебър), Анхиало (Поморие), Аполония (Созопол) и други са се запазили до по-ново време.

Северните крайморски градове били разрушени и напуснати от жителите им през 7 век н.е., а по тези места се заселили славяните и прабългарите. Пример за това е и разрушената ранносредновековна крепост в квартал „Хоризонт“ на Балчик. Дионисополис и другите градове по Северното Черноморие са влезли в пределите на създадената през 681 г. н.е. българска държава, докато градовете на юг от нос Емине са останали под византийско владение. Докато смяната на античните имена по Северното Черноморие и в частност от Дионисополис на Карвуна се дължи на етни-

ческите и политическите промени през Ранното средновековие и е непосредствено свързана със създаването на българската държава, то причината за смяната на името на Дионисополис не е напълно изяснена.

Легендата за намерената на брега на морето дървена статуя на бог Дионис, вероятно част от носа на вече потънал кораб, не дава научно обяснение за смяната на името на Круни и не може да бъде верифицирана, но заслужава преразглеждане.

От една страна е трудно за вярване, че древните жители на Круни са назовали града си на бог, който по време на морска буря не е успял да изпълни ролята си на патрон и защитник на моряците, които по всяка вероятност са се удавили, след като корабът им е потънал, а неговата статуя е изхвърлена като корабкрушенец на брега.

От друга страна е важно да се разгледа събитията и духа на епохата, в която е станала промяната на името на Круни. За популяризирането на култа към Дионис голяма роля изиграва Александър Македонски. Бог Дионис е известен в Античността също и като велик завоевател. Според преданията той стига чак до Индия със своите вакханки и сатири, поковява местното население и изгражда свещен град с име Ниса. Далечното пътешествие на тракийския бог Дионис е послужило като инспирация и пример за подражание на младия македонски цар. Това обяснява, защо Александър се обявява за „нов Дионис“ в походите си към Азия и защо е предпочел да получи династичните си предсказания в храма на Дионис, както и че

Александър е имал от самото начало намерение да покори и Индия. Все пак трябва да се изтъкне, че още баща му Филип е имал планове за война с Персия, но те биват осуетени от убийството му. Благодарение на успешните походи на Александър и водената от него икономическа и културна политика, и не на последно място, пропагандата елинистическата култура стига до Индия, а с нея и култът към Дионис. Освен преименуването на Круни името Дионисополис са носили градове в Индия (сега в пределите на Афганистан), Либия и Фригия (в днешна Турция).

Интересно е да се отбележи, че през Класическата епоха Дионис бива обикновено представян като дърво или колона, с маска на брадат мъж, с дълъг хитон и венец от бръшлян или лозови листа и тирс вместо жезъл. През елинистическата епоха Дионис е вече представян като младеж с дълги коси, високи обувки, много често с праметната през рамо сърнешка или пантерова кожа и атрибути: тирс, чаша, бръшлян, лоза, фалос. Тази промяна във визията на бога не е случайна. Тя е пряко отражение на представата за Александър Велики като „нов Дионис“ и е свързана с култа към Александър. Млад човек, който с лекота, дръзновение, опиянение и безразсъдство покорява света.

Погледнато в глобален мащаб трябва да се има предвид, че смяната на името на Круни е станала възможна, поради настъпилите следвоенни походи на Александър институционални промени в началото на Елинистическата епоха в Античния свят. Промени, които се характеризират най-вече със засилено влияние от Изток.

Новообразуваната елинистическа държава на диадоха Лизимах, един от наследниците на Александър Македонски, разпростира се в Тракия (от 323 г. пр. н. е.), Западна Мала Азия (от 301 г. пр. н. е.) и Македония (от 288 г. пр.н.е., заедно с Пир), е изиграла със сигурност ключова роля за бързото навлизане на елинизма по нашите земи. През елинистическата епоха се обръща внимание на човека като индивид. Не само мъжете, но и жените и децата, са получавали повече права. Появяват се писателки, философки, спортистки и актриси. Индивидуализмът и уважението към личността са заложени в основата на различните разклонения и във философските школи.

В Круни е започнал нов културен етап, коренно различен от полисната провинциална култура на класическия период, чиито граждани са живяли преди всичко ограничени в тясната полисна общност. Градът като част от царството на Лизимах, е получил възможност за по-интензивни контакти с различни култури и етноси в рамките на новото царство, разпростиращо се на два континента. Гражданите на Круни са станали по-мобилни, което може би е довело от своя страна до промяна на етническата структура на полиса. Източното влияние се проявява най-силно в областта на религията. Лизимах умира на 80 години; бива убит през 281 г. пр. н. е. в битката срещу Селевк I Никатор при Курпедия в Лидия, но това не може да спре победния ход на култовете към Дионис и Кибела, които достигат своя апогей през Елинистическата епоха в целия Античен свят.

Имайки предвид горепосочените институционални промени, легендата за намерената статуя на Дионис отразява по-скоро духа и мисленето на образования гражданин на Круни през Елинистическата епоха, който е космополит и е отворен за новото, но не е доказателство, че случайно намерената дървена статуя е поводът, Круни да бъде преименуван в Дионисополис. По-скоро „намирнето“ на статуята на Дионис трябва да се разглежда като един вид „чудо“, символичен акт на легитимиране и институционализиране на Дионис като патрон на града. При всички случаи нарастващото влияние на култа към Дионис е било в полза на Лизимах и може би насърчавано от него, защото това е допринасяло за уреждане на негова-

та власт, подчертавайки връзката му с Александър. Едва ли преименуването на полиса е само резултат от инициативата на местните жители и управа, без съгласието на Лизимах. За разлика от него диадохът Птолемей и неговите наследници, приемат религията и начина на живот на древния Египет, но за Птолемей не е било необходимо да доказва, че е свързан с Александър, защото Александър е погребан в Египет.

Може би амфитеатралното разположение на Круни е дало допълнителен импулс на жителите да преименуват своя град-държава на Дионисополис, тъй като бог Дионис (два пъти роденият) е не само бог на веселието, виното и плодородието, но и на екстаза, покровител на театралното изкуство. Древните последователи на бог Дионис са смятали, че чрез екстаз се стига до катарзис. Театърът е възникнал във връзка с култа към Дионис и е имал религиозно значение. Не е бил средство за развлечение. В Античните времена всеки гражданин, дори и най-бедният, е имал законно право да посещава театралните представления по време на Диониситите, за да може да достигне своя катарзис. Богатите съграждани са плащали и за бедните. По време на Диониситите са се провеждали съревнования между драматически поети. Амфитеатърът и оргиите в чест на Дионис са място, където са се смесвали полове и социални класи. Безумието и духът на Дионис са се възцарявали по време на Диониситите на

сцената. Фриз от храма на Кибела, открит в Балчик

Култът към Кибела е тясно свързан с култа към Дионис. Митовите за Дионис, Кибела и Атис се преплитат — в различни региони на Древна Гърция, Тракия и Фригия и са разказани по различен начин, като Кибела е понякога олицетворена с богиня Деметра или Рея, която избяга Дитона от лудостта, причинена му от Хера, а Атис и Дионис са разглеждани и като един персонаж. Или пък Кибела е представяна

само като придружаваща Дионис. Връзката между двата култа не е случайна, защото според някои антични автори и двете божества водят началото си от Мала Азия. За Дионис, най-младия от дванадесетте олимпийски богове, се смята, че има или фригийски или тракийски произход, като трябва да се има предвид, че фригийците са наследници на древните траки, преселили се в Мала Азия през 12 век пр. н. е.

По какъв начин са интерпретирани митовите за Дионис и Кибела в древния Дионисополис и как са протичали мистериите, не е известно.

Храмът на фригийската богиня Кибела (родена първо като хермафродит, който след кастрацията се превръща в майката на боговете, но със силно изразени андрогенни белези) е открит случайно през 2007 г. в античната част на съвременен Балчик. Той бива построен малко след смъртта на Лизимах между 280 г. пр. н. е. и 260 г. пр. н.е. Дали строителството на храма съпада със смяната на името на полиса, също не е известно. През 378 г. н. е. храмът е опожарен от готите. Фактът, че в следствие не е възстановен, може да се обясни със западането на култовете към Кибела и Дионис и с възхода на християнството. При морската катастрофа през 544 г. н. е. храмът бива зафатан, благодарение на което се е запазил в много добро състояние до днес. Не е изключено храмът на Кибела да е построен върху основите на храм на друго божество, почитано

ство, че в непосредствена близост е имало и други разкошни сгради от Елинистическата епоха, станали жертва на морската катастрофа през 544 г. н.е. Храмът на Дионис може би лежи до или под градската баня, която е построена върху стар турски хамам през 60-те години на миналия век, където при изкопните работи е намерен торс, считан за торса на Дионис, който е изобразен на герба на Балчик. Торсът е имал глава, която за съжаление е открадната няколко дни след откриването на находката, поради предприети мерки за охрана на изкопа. Ще е добре за Балчик, ако наследникът или наследниците на „коллекционера“ проявят доблест и върнат главата на Историческия музей в Балчик. От този благороден акт ще спечели целият град.

Дали храмът на Дионис ще е също така добре запазен, ако бъде открит, може само да се гадае. Не бива да се забравя, че Дионис е най-омразният античен бог според християнските схващания, защото е подтиквал хората към екстаз чрез опиянение, а от там към безразсъдство и разврат. А сподвижникът на Дионис сатирът Силен, вечно похотливият (в античността символ на потентност и плодородие), е прототипът на дявола в християнството.

Но какво е култ към Дионис без театър? Театърът едва ли е бил много далеч от храма. Като подходящо възможно място се очертава парцелът под улица „Генерал Попов“ и надху основите на храм на друго божество, почитано

от древните жители през Класическата епоха или по-рано.

Имайки предвид, че бог Дионис е патрон на града, би било логично неговият храм да е бил още по-голям и по-богат от този на Кибела. Поради връзките на култовете е логично също да е бил построен в близост до храма на Кибела. Намереният отломък от капител в съседен парцел до храма на Кибела още в началото на 80-те години на миналия век, който е зациментиран и се ползва като стъпало в частен двор, е доказател-

ствено, че в непосредствена близост е имало и други разкошни сгради от Елинистическата епоха, станали жертва на морската катастрофа през 544 г. н.е. Храмът на Дионис може би лежи до или под градската баня, която е построена върху стар турски хамам през 60-те години на миналия век, където при изкопните работи е намерен торс, считан за торса на Дионис, който е изобразен на герба на Балчик. Торсът е имал глава, която за съжаление е открадната няколко дни след откриването на находката, поради предприети мерки за охрана на изкопа. Ще е добре за Балчик, ако наследникът или наследниците на „коллекционера“ проявят доблест и върнат главата на Историческия музей в Балчик. От този благороден акт ще спечели целият град.

Liber amicorum /om латински: безплатно приятелство, в знак на благодарност/ Д-р Димитър Станков Берлин, ноември 2017 г.